

Minél jobban ismerjük egymást, szomszédainkat, annál inkább vagyunk közép-európaiak; nem annyira a születés, mint inkább a tanulás révén. Aki nem akarja megismerni szomszédait, az kulturálisan elgyengül" (153. o.).

Konrád Európa köldökén című esszéjében az elmúlt időszak (1979–1988) rendkívül sok motívumra

kiterjedő elemzése, jelenségeinek összegezése, döbbenetes és kíméletlen szembesülés önmagunkkal, világunkkal. Ugyanakkor lehetséges fejlődésünk esélyeinek taglalása, út és válaszkeresés létfontosságú kérdésekre Kelet-Európában. Egyébként: „egy kelet-európai, államkórban szenvedő páciens házipatikája”.

BENCE Erika

SZABÓ TIBOR TANULMÁNYA A. GRAMSCIRÓL

(Szabó Tibor: *Gramsci politikai filozófiája*. Lukács Kör, Szeged, 1991)

A szerző, aki nagyszámú tanulmányt jelentetett meg Gramsciról, valószínűleg hasonló válaszut előtt állt, mint hazai politológusunk, Najdan Pašić, aki feltette maga és esetleges olvasója számára a kérdést: vajon ebben a viharos kelet-közép-európai társadalmi, gazdasági és politikai átrendeződésben érdemes-e közzétenni elkészült munkáját. Mindenesetre, Szabó Tibor tanulmányát érdemes volt megjelentetni, mint az első magyarországi Gramsciról szóló esettanulmányt.

Évekkel ezelőtt egy ilyen esettanulmány, amely noha nem öleli fel Gramsci egész munkásságát, csak politikai filozófiájára összpontosít, nagy érdeklődést váltott volna ki, mert Gramsci életműve – így Szabó T. esettanulmánya is – az akkori hivatalos felfogásoktól és illúzióktól eltérő átrendezésekről és távlatokról szól. Ma Gramsci nézeteinek és elemzéseinek – éppúgy, mint a legtöbb marxista irányzatnak – elsősorban egyetemes civilizáció – és szellemtörténeti jelentősége van. A Mussolini börtöncibán sínylődő nagy képességű gondolkodó félészázaddal ezelőtt – fragmentáris vázlatként – papírra vetett szellemi

hagyatékának csak elvétve van időszerű üzenetet tartalmazó monda-nivalója.

A több mint húsz évi raboskodásra ítélt gondolkodót az olasz fasiszta rendszer 1937 áprilisában bocsátja el a rabkórházból és helyezi végleg szabadlára, de a testileg-lelkileg agyonsanyargatott Gramsci még abban a hónapban meghal. A Füzetek a börtönből címen ismert terjedelmes irodalmi hagyatéka csak halála után tíz évvel látott először napvilágot.

Gramsci nézetei iránt évtizedeken át világszerte élénk érdeklődést tanúsítottak, noha mint alkotó igencsak rendhagyó volt, és a különféle világnézeti „rendszerzők” sehogy sem illeszthették a szokványos keretekbe. Egyeseknek témakörei és közelítési módja alapján túlságosan olasz volt, a polgári nézetűek inkább élete állandó börtöncellai vitapartneréhez, Benedetto Croce (1866–1952) felé fordultak. A megkövesedett „hivatalos” marxizmus Gramsci értékét és jelentőségét még életében, de azt követően is, megkérdőjelezte, nem vonakodva attól sem, hogy nyíltan vagy hallgatólagosan eszmei tévelygőnek nyilvánítsa a nagy gondolkodót. Ez utóbbit kívánta érzékeltetni Szabó Tibor, amikor tanul-

mányának függelékében néhány olyan levél szövegét is közzétette, amelyből sejthető, milyen akadályokat kellett leküzdeni ahhoz, hogy egy-egy Gramsciról szóló tanulmány megjelenhessen.

Külön becsületére válik Szabó Tibornak, hogy volt önfegyelme és képessége igen tömören, tehát szerény terjedelműen kifejtteni Gramsci életművének egy alapvető témakörével kapcsolatos mondanivalóját, ugyanakkor viszont a szűkreszabott terjedelműen belül gazdag bibliográfiai anyagot is közöl, szemmel tartva azokat a kutatókat és érdeklődőket, akik majd egy kedvezőbb időszakban rászánják magukat, hogy Antonio Gramsci életművének egy-egy lényeges vonatkozásával behatóbban foglalkozzanak.

Gramsci politikai filozófiája, politikához való elméleti közelítése két alapvető forrásból kiindulva jellemezhető, amit Szabó Tibor természetesen követ is, szemmel tartva a tényt, hogy egy terjedelmesebb tanulmány lehetőséget nyújthatna egyéb részletkérdések tárgyalására is, amelyek közül többet bizonyára már részben tárgyalt is korábbi tanulmányaiban. Az egyik ilyen alapvető fontosságú forrás a torinói Ordine Nuovo lap irányzata és Gramsci valamint körének politikai tevékenysége, amely ellenzi az erőszakra alapozott kalandor politikát. A másik lényeges forrást azok a szövegek képezik, amelyek raboskodása idején – Machiavelli *Az új fejedelem* és más írásai tanulmányozása alapján – jöttek létre. Külön értéket képviselnek Szabó Tibornak azok az elemzése, amelyek Buharin és Croce politológiai nézőpontjainak Gramsci által vitatott tételeit foglalják össze.

Kétségtelen, hogy Gramsci egyik maradandó érdeme az, hogy mélyszántóan és meggyőzően új megvilágításba helyezi Machiavelli életművét, bizonyítja jelentőségét és

eloszlat sok leegyszerűsített előítéletet, amely még napjainkban is fellelhető. A másik nagy horderejű eredménye – amely az értelmiségről vallott nézeteiből indul ki – az, hogy ő maga is sokoldalúan világítja meg „az olasz kultúra XX. századi nesztorának”, Benedetto Crocenak értékeit és jelentőségét, aki hosszú élete során maga is bonyolult fejlődési utat tett meg. Leegyszerűsítve neohegeliánusnak mondható, de Gramsci ennek ellenére világosan értékeli Croce országghatárokat meghaladó jelentőségét, annak ellenére, hogy egyes alapvető tételeivel nem ért egyet. Ez Szabó Tibor kötetében világosan kidomborodik.

A mai olvasó számára talán Gramscinak a civil társadalomról vallott nézetei a legizgalmasabbak, amire az előszó írója, Kéri Elemér, külön felhívja a figyelmet (19. o.). A civil társadalom Hegel és Marx gondolatvilágában még erőteljesen jelen van, Leninnél azonban már elvész az állam kényszerítő gépezetként való hangsúlyozásával, Sztálinnak és követőinek figyelmén pedig már teljesen kívül esik. Kéri Elemér tehát joggal hangsúlyozza, hogy Gramsci az, aki újra felveszi a fonalat, s új értelmet ad a civil társadalom kifejezésnek: a politikai és kulturális hegemonia jelölésével és külön kiemeli, hogy Szabó Tibor az állam „etikai tartalmá”-t hangsúlyozza.

Természetesen, a civil társadalom témaköre iránti, érdeklődés az utóbbi másfél évtizedben egészen más indítatású: elsősorban a fejlett iparú államok polgárjogi kérdései és a jóléti állam alkalmazásának hanyatlása kapcsán kerül előtérbe. Mégis, Gramsci fél évszázaddal ezelőtt kifejtett nézetei is a kérdés továbbgondolására késztetnek. Többek között ezért is érthető, ezt Kéri Elemér világosan leszögezi, miért nem volt Sztálin érdekelt abban, hogy fogolycsere alapján kiszabadítsa a heteg Gramscit Mussolini börtönéből, és miért

volt valószínűleg megalapozott Gramsci azon kétsége, hogy fogvatartása, világtól való elszigetelése nem csak a fasiszta rendszernek, de pártja dogmatikus és szektás szárnyának és a szélesebb

nemzetközi tényezőknek is érdekében állt.

Mindenesetre, Szabó Tibor tanulmánya ilyen alakban is igen értékes és maradandó alkotás.

REHÁK László